

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Hizkuntza-aldakortasuna euskaran

Nafarroa ipar-mendebaldeko bi udalerritan

egindako azterketa

OIHANA LUJANBIO BEGIRISTAIN

DOKTORE-TESIA

UPV/EHU, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila

Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia doktorego programa

Gasteiz, 2016

ZUZENDARIAK:

JOSE IGNACIO HUALDE, University of Illinois at Urbana-Champaign

KOLDO ZUAZO, UPV/EHU

(cc) 2016 Oihana Lujanbio Begiristain (cc by-nc-sa 4.0)

AURKIBIDEA

Taulen zerrenda	ix
Irudien zerrenda	xii
1. Sarrera	1
2. Hizkuntza-aldakortasuna eta soziolinguistika	3
2.1. Soziolinguistika kontzeptuaz	3
2.2. Soziolinguistikaren ikuspegia lan honetan: hizkuntza-aldakortasuna	5
2.3. Hizkuntza-aldakortasuna euskal herrian	8
3. Oinarri metodologikoak	12
3.1. Hizkuntza-aldagaiak	12
3.2. Gizarte-eragileak eta hizkuntza-eragileak	14
3.3. Analisi kuantitatiboa eta kualitatiboa	15
3.3.1. Analisi estatistikoa: kontzeptuen azalpena	16
3.3.2. Programa estatistikoa: <i>Rbrul</i>	18
3.4. Laginketa	20
3.5. Corpusa eta elkarrizketa-metodoa	23
3.6. Printzipio unibertsalak eta lekuan lekuko egoera	25
3.6.1. Generoa	25
3.6.2. Herrien aukeraketa	28
4. A hipotesia: Goizuetako euskararen aldaketa ez da oso handia	29
4.1. Sarrera	31
4.2. Metodologia	32
4.2.1. Lagina	32
4.2.2. Grabazioak	34
4.3. Hizkuntza-aldagaiak	35
4.3.1. Aferesia bai / ez	36
4.3.2. /j/ edo /x/ hotsak	37
4.3.3. <i>-ikan</i> / <i>-ik</i> bukaerak	38
4.3.4. Geroaldiko <i>-en</i> / <i>-go</i>	39
4.3.5. Kausazko <i>-ko(t)z</i> / <i>-ko</i>	40
4.3.6. <i>Izan</i> / <i>egon</i> lekuzko perpausetan	40
4.3.7. <i>*Edun</i> / <i>eduki</i>	41
4.3.8. <i>Arrunt</i> / <i>oso</i>	42
4.3.9. <i>Bakotxa</i> / <i>bakoitza</i>	42
4.3.10. <i>Bede</i> , <i>benpe</i> / <i>behintzat</i>	42

4.3.11.	<i>Biño / baño</i>	43
4.3.12.	<i>Deus / ezer</i>	43
4.3.13.	<i>Eskuara / euskara, euskera</i>	44
4.3.14.	<i>Eztikit / eztakit</i>	44
4.3.15.	<i>Gunun / giñun</i>	45
4.3.16.	<i>Patu / jarri</i>	46
4.3.17.	<i>Zerbette / zeoze</i>	46
4.3.18.	Erdarazko esaldiak eta makulu-hitzak	47
4.3.19.	Hikaren erabilera	48
4.3.20.	Hizkuntza-aldagaien maiztasuna	48
4.4.	Gizarte-eragileak eta hizkuntza-eragileak	49
4.4.1.	Hiztuna	49
4.4.2.	Adina	49
4.4.3.	Generoa	50
4.4.4.	Ikasketa-maila	51
4.4.5.	Goizuetan bizitzeko nahia	52
4.4.6.	Erdialdeko euskararekin harremana	52
4.4.7.	Aferesia gertatzen den aditza	53
4.4.8.	Aferesiaren aurretik bokala edo kontsonantea dagoen ...	53
4.4.9.	<i>Y / j</i> hotsak agertzen diren hitzak	54
4.4.10.	<i>Y</i> edo <i>j</i> egiteko joera duten hitz-multzoak	54
4.4.11.	Aldagai lexikoa	54
4.5.	Emaitzak	56
4.5.1.	Aferesia bai / ez	58
4.5.2.	<i>Y</i> eta <i>j</i> hotsak	63
4.5.3.	<i>-ikan / -ik</i> bukaerak	66
4.5.4.	Geroaldiko <i>-en / -go</i>	70
4.5.5.	<i>Izan / egon</i> lekuzko perpausetan	74
4.5.6.	* <i>Edun / eduki</i>	76
4.5.7.	Kausazko <i>-ko(t)z / -ko</i>	78
4.5.8.	Lexikoa	80
4.5.9.	<i>Arrunt / oso</i>	85
4.5.10.	<i>Bakotxa / bakoitza</i>	86
4.5.11.	<i>Benpe, bede / behintzat</i>	88
4.5.12.	<i>Biño / baño</i>	89
4.5.13.	<i>Deus / ezer</i>	91
4.5.14.	<i>Eskuara / euskara, euskera</i>	91
4.5.15.	<i>Eztikit / eztakit</i>	93
4.5.16.	<i>Gunun / giñun</i>	94
4.5.17.	<i>Patu / jarri</i>	96
4.5.18.	<i>Zerbette / zeoze</i>	97
4.5.19.	Erdarazko esaldiak eta makulu-hitzak	98
4.5.20.	Hikaren erabilera	101

4.6.	Ondorioak	105
4.6.1.	Hizkuntza-aldagaietako ondorioak	105
4.6.2.	Gizarte- eta hizkuntza-eragileetako ondorioak	110
4.6.3.	Kualitatiboki aztertutako aldagaietako ondorioak	116
4.7.	Laburpena	118
5.	B hipotesia: Aritz-Beteluko euskaran aldaketa handiagoa da	119
5.1.	Sarrera	121
5.2.	Metodologia	122
5.2.1.	Lagina	122
5.2.2.	Grabazioak	124
5.3.	Hizkuntza-aldagaiak	125
5.3.1.	Artikuluaren kontrakzioa deklinabidean (<i>semeak / semek</i>)	126
5.3.2.	<i>e / a (mendie / mendia)</i>	130
5.3.3.	<i>o / u</i> adizkietan (<i>dozo / duzu</i>)	135
5.3.4.	<i>-di, -ti / -dik, -tik</i> bukaerak (<i>nondi / nondik</i>)	136
5.3.5.	<i>Izan</i> aditzaren erroa (<i>ga / gea, dena / dana</i>)	138
5.3.6.	<i>*Edun</i> aditzaren erroa (<i>dot / dut / det</i>)	139
5.3.7.	Pluraleko 3. pertsonako nork morfema <i>-e / -te (due / dute)</i>	141
5.3.8.	Lexikoa	141
5.3.9.	<i>Guzi / guzti</i>	142
5.3.10.	<i>Ongi / ondo</i>	143
5.3.11.	Erdara eta makulu-hitzak	143
5.3.12.	Hizkuntza-aldagaien maiztasuna	144
5.4.	Gizarte-eragileak eta hizkuntza-eragileak	145
5.4.1.	Hiztuna	145
5.4.2.	Adina	146
5.4.3.	Generoa	147
5.4.4.	Ikasketa-maila.....	147
5.4.5.	Herria	148
5.4.6.	Artikuluaren kontrakzioan, hitza <i>e</i> edo <i>o</i> bokalaz amaitzen den	149
5.4.7.	Inguruneak <i>e / a</i> hizkuntza-aldagaian	149
5.4.8.	Berezitasunak <i>e / a</i> hizkuntza-aldagaian	150
5.4.9.	<i>o / u</i> adizkiak atzizkia duen edo ez	150
5.4.10.	<i>-ti / -tik</i> hizkuntza-aldagaiaren atzizkia	150
5.4.11.	<i>-ti / -tik</i> bukaeren ondoren bokala edo kontsonantea dagoen	151
5.4.12.	Pertsona <i>ga / gea</i> hizkuntza-aldagaian	152
5.4.13.	<i>Dena / dana</i> aditza edo izenordaina den	152
5.4.14.	Aldagai lexikoa	152

5.5.	Emaitzak	153
5.5.1.	Artikuluaren kontrakzioa	155
5.5.2.	<i>e / a (mendie / mendia)</i>	158
5.5.3.	<i>o / u</i> adizkietan	162
5.5.4.	<i>-ti / -tik</i> bukaerak	166
5.5.5.	<i>Izan</i> aditzaren erroa (<i>gea / ga, dena / dana</i>)	170
5.5.6.	<i>*Edun</i> aditzaren erroa (<i>dot / dut / det</i>)	174
5.5.7.	Pluraleko 3. pertsonako nork morfema <i>-e / -te</i>	177
5.5.8.	Lexikoa	179
5.5.9.	<i>Biño / baño</i>	185
5.5.10.	<i>Ezer / deus</i>	188
5.5.11.	<i>Guzi / guzti</i>	191
5.5.12.	<i>Ongi / ondo</i>	193
5.5.13.	<i>Zerbatte / zeoze</i>	194
5.5.14.	Erdarazko esaldiak eta makulu-hitzak	197
5.6.	Ondorioak	201
5.6.1.	Hizkuntza-aldagaietako ondorioak	201
5.6.2.	Gizarte- eta hizkuntza-eragileetako ondorioak	207
5.6.3.	Kualitatiboki aztertutako aldagaietako ondorioak	215
5.7.	Laburpena	217
6.	Ondorio orokorrak	219
7.	Aurreko ikerketekin konparaketa	227
8.	Lanaren mugak eta aurrera begirakoak	240
	Bibliografia	242
	Eranskinak	254

Hego Euskal Herrian ohikoak diren makulu-hitzak agertu dira gehien Goizuetan: *a ver, es que, hombre, o sea, venga, yasta*. Horietaz gain, oso esamolde gutxi topatu dira bertan eta horiek oso gutxitan agertu dira, 246 adibidetatik 33tan, eta gazteen artean gehienetan: *así por así, aunque sea, aparte de que, este, lo que pasa que, entre que, lo que sea, o bien, porque, que si*. Horien artean, *porque* izan da erabiliena (23 aldiz), makulu-hitzak askotan erabili dituen 13. hiztunaren ahotan (14 aldiz), batez ere.

4.5.20. Hikaren erabilera

Ikerketa honetan parte hartu duten Goizuetako hiztunei hitanoa norekin erabiltzen duten eta erabilera horren iritziari buruz galdetu diegu. Orain arte aipatu diren 19 hiztunez gain, adineko beste emakume baten erantzunak bildu ditugu. Beraz, 20 hiztunen datuak ditugu, sei adineko emakume, bost adineko gizon, lau emakumezko gazte eta bost gizonezko gazte.

Hitanoaren erabilerari dagokionez, genero eta adinaren arabera diferentziak ikusi ditugu. Eta ez gazteen artean bakarrik; badirudi lehenagotik heldu den kontua dela. Adineko emakumeen artean, seitik bakar batek esan digu lagunekin eta seme-alabekin askotan erabiltzen duela (*ea4*). Senide, iloba, biloba eta lehengusuekin ere batzuetan erabiltzen duela dio. Gainerako emakumeek ez dute normalean erabiltzen eta, erabiltzen dutenetan, oso gertukoekin (ahizpa edo anaiarekin, edo lagunekin). Erabiltzen duenetako batek, lagunekin eta ahizpekin erabiltzen omen zuen, baina haserretzean bakarrik.

Adineko gizonezkoek esan digutenaren arabera, beraiek adineko emakumezkoek baino gehiago erabiltzen dute hika. Lagunekin adineko gizonezko guztiek erabiltzen dute eta senide eta lehengusuekin bostetik hiruk. Gainerakoan, zuka erabiltzen dute, batez ere.

Adineko emakume eta gizonen artean ikusi dugunak harritu egin gaitu; guztiek gehiago erabiltzea espero genuen. Hona taula batean bildu ditugun erantzunak:

HIZTUNAK	eh1	ea2	ea3	ea4	eh5	ea6	ga1	gh2	ga3	ga4	gh5
FAMILIA											
Aitari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez
Amari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez
Gizonari	ez	ez	-	ez	ez	ez	-	-	-	-	-
Andreari/neskari	-	-	-	-	-	-	haserretzean	ez	-	-	bai
Semeari	ez	ez	-	bai	bai	ez	batzuetan	orain bai	-	-	-
Alabari	ez	ez	-	bai	bai	ez	ez	ez	-	-	-
Aitonari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez
Amonari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez
Bilobari (motikoa)	bai	ez	-	batzuetan	ez	ez	zirikatzean	-	-	-	-
Bilobari (neska)	-	ez	-	batzuetan	ez	ez	ez	-	-	-	-
Anaiari	ez		haserretz.	batzuetan	bai	bai	bai	ez	ez	gutxitan	bai
Ahizpari	ez	haserretz.	-	batzuetan	batzuetan	ez	-	-	-	-	-
Arrebari	-	-	-	-	-	-	batzuetan	ez	bai	gaztetan	bai
Osabari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez
Izabari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez	ez
Ilobari (motikoa)	ez	ez	ez	batzuetan	ez	ez	ez	batzuetan	ez		ez
Ilobari (neska)	ez	ez	ez	batzuetan	ez	ez	ez	ez	ez		ez
Lehengusuari (m)	ez	ez	ez	batzuetan	ez	ez	adinekoei	adinekoei	bai	ez	batzuetan
Lehengusuari (n)	ez	ez	ez	batzuetan	ez	ez	ez	batzuetan	batzuetan		batzuetan
BAKARRIZKETA	ez	ez	ez	batzuetan	ez	ez	haserretzean	ez	batzuetan	batzuetan	
FAMILIAZ KANPO											
Nagusari	ez					-	ez	ez	ez		ez
Langileari	ez							bai			bai
Ikaskideari	ez					ez		bai	batzuei		bai
Ezezagunari	ez				batzuetan	ez	ez	ez	ez		ez
Ezagunari	ez					ez	adinekoei	mutilei	batzuei		bai
Lagunari	ez	haserretz.		neskei	batzuei	ez	mutil batzuei	mutilei	bai		bai

4.33. taula: hitanoaren erabilera adinekoren artean.

Gazteen artean, espero genuen egoera topatu dugu: mutilek askoz gehiago erabiltzen dute hika nesken aldean. Lau nesketatik bakar batek dio beste neska batekin erabiltzen duela tarteka. Mutilek, berriz, emakumezkoekin (ama, arreba, neska, kuadrilako neska...) normalean erabiltzen ez badute ere, anaiekin, edo mutilak diren lagunekin beti erabiltzen dute. Batek dio aitarekin erabiltzen duela eta, gizonen artean, beste batek ere esan du bere semearekin hika egiten duela (60-65 urte bitartekoa da). Beraz, badirudi 60 urtekoen bueltan aldaketa hasia dela, 80 urtetik goitikoen artean oso gaizki ikusia baitago gurasoei hika hitz egitea. Hona hemen gazteen erantzunak biltzen dituen taula:

HIZTUNAK	eg1	eg2	eg3	eg4	gg1	gg2	gg3	gg4	gg5
FAMILIA									
Aitari	ez	ez	ez	ez	ez	ez	bai	ez	ez, aitag bai
Amari					ez	ez	ez	ez	ez
Gizonari					-	-	-	-	-
Andreari/neskari					batzuetan	ez	ez	-	ez
Semeari					-	-	-	-	-
Alabari					-	-	-	-	-
Aitonari					ez	-	ez	ez	ez
Amonari					ez	ez	ez	ez	ez
Anaiari					-	-	-	beti	bai
Ahizpari					-	-	-	-	-
Arrebari					batzuetan	ez	ez	ez	-
Osabari					ez	-	bai	ez	batzuetan
Izebari					ez	-	ez	ez	ez
Ilobari (motikoa)					-	-	-	zaharrei	-
Ilobari (neska)					-	-	-	ez, ttikia	-
Lehengusuari (m)					normalean	bai	bai	bai	bai
Lehengusuari (n)					batekin	ez	ez	ez	ez
BAKARRIZKETA					adarra jotzen	ez	batzuetan	batzuetan	bai
FAMILIAZ KANPO									
Nagusari	ez	ez	ez	ez	batekin	ez	batzuekin	ez	ez
Langileari					-	batekin	beti	batzuei	bai
Ikaskideari					euskaldun petoei			mutilei	konfidantza dutenei
Ezezagunari					ez	-	ez	ez	ez
Lagunari		bati			mutilei. Neskei adarra jotzen	mutilei. Neskei	mutilei	mutilei	mutilei

4.34. taula: hitanoaren erabilera gazteen artean.

Esan bezala, hitanoaren erabileraren gainean duten iritziaz ere galdetu diegu denei. Jarraian aztertuko ditugu galdera mamitsuenei emandako erantzunak, galderaka²⁶.

1. galdera: "Zer iruditzen zaizu seme-alabek gurasoei hika egitea?"

Galdera honi oso diferente erantzun diote adinekoek eta gazteek. Adinekoentzat "errespetu falta" da, "gaizki egina" dago edo ez zaie gustatzen. Batek bakarrik esan du gaur egun ohitura hori badagoela eta, borondate onez egiten bada, ongi dagoela. Gazteen artean denetik dago, baina gehienei ongi iruditzen zaie. Batzuk "errespetuaren kontua" aipatzen dute, alegia, errespetua mantenduz gero, ongi iruditzen zaiela diote (bi neskek). Bi mutilek gaizki iruditzen zaiela diote, lagun arteko hizkera delako. Bi horietako batek dio baldintza batzuk bete behar direla errespetu falta ez izateko: gurasoari ez axola izatea, adinez berdintsu izatea eta konfiantza handia egotea.

²⁶ Erantzunak lortzeko erabili diren galdera guztiak ikusteko jo 3. eranskineko 5. puntura. Taularen eta galderen eredutarako Etxabe eta Garmendiaren (2003: 297-299) lana erabili da.

2. galdera: "Eta kalean gazteago batek zuri hika egitea?"

Egoera hori adineko gehienei errespetu falta irudituko litzaieke, baina gizon eta emakume banari ez litzaieke gaizki irudituko ("gaizki esaten ez badio" eta "konfidantza seinale hartuko nuke" erantzun dute). Gazteen artean, gehienek ez lukete arazorik, baina pare bati arraro eginen litzaieke, ez dutelako gazteagoekin konfidantzarik.

3. galdera: "Ezezagun batek hika egitea zer iruditzen zaizu?"

Galdera honetan denek berdintsu erantzun dute: arraro eginen litzaieke. Iritziei buruzko erantzun hauen gainean esan behar dugu ez dugula generoaren araberrako diferentziarik sumatu, adinaren araberrakoa baizik.

Praktikan ere jarri ditugu hiztunak eta erdarazko esaldi batzuk euskaratzeko eskatu diegu. Adineko batzuekin proba egin eta kosta egiten zitzaenez, gazteekin bakarrik aritu gara kasu honetan. Ikusi nahi genuen hika nola erabiltzen zuten, eta ondorio nagusiak bi izan dira: batetik, neskek hika ez dutela erabiltzen nabari da; asko kostatzen zaie eta askotan ez dakite nola esan behar den. Bestetik, mutilek eta hitanoa erabiltzea lortu duten neska gutxiek menpeko esaldietan hikadun formak erabili dituzte batzuetan. Erabilera hori berria dela, eta ez dela zuzena diote gaian aditu direnek edo hika egoki erabiltzen dutenek (adinekoek batez ere). Beste hainbat lekutan bezala, Goizuetan ere gazteek batzuetan erabiltzen dituzte horrelako formak: *dukena*, *dikelako*... Alegia, "oain torri *dukena* nere osaba duk" esan dute batzuk, "orain etorri *dena* nire osaba duk" esan ordez. Edo "eztuk torri *etzikelako* nahi", *etzulako* formaren ordez. Beste esaldi batzuk ongi esan dituzte guztiek: "eztit uste etorriko *denik*" (eta ez *dukenik*, bakarren batek zalantza egin arren). Laburtuz, neskek ez dute hitanoa erabiltzeko erraztasunik eta mutilek lagunartean beti erabiltzen badute ere, menpeko esaldietan erabili behar den formaren gainean zalantzak dituzte eta nahasian erabiltzen dituzte batzuek.

Hitanoaren gaia bukatzeko, bere erabileraren aldaketari buruz hiztunek esan dituztenak laburbildu nahi ditugu. Denak ados egon dira; izan ere, denek diote lehen gehiago erabiltzen zela. 80tik goitiko emakume batek dio lehen asko erabiltzen zela, ondoren gutxiago eta orain, berriz, gehiago erabiltzen dela "polita omen delako".